

Iarmoshyk I.I. The researching of the Volyn's settlements history by polish inteligensia in the second half of the XIX century. Are analyzed the contribution of the Polish inteligensia representatives in the study of the Volyn history in the second half of the XIX century and the tendency of the development of the historical researching process in the region.

Key words: Volyn, Polish inteligensia, historical research.

О. В. Владига

АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В 1894 – 1895 рр.

У статті проаналізовано археографічну діяльність М. Грушевського протягом 1894 – 1895 рр. Виявлено головні напрями пошукової та організаційної праці вченого. Зроблено висновки про її вплив на модернізацію української історичної науки.

Ключові слова: Михайло Грушевський, археографія, «Жерела до історії України-Руси».

Загальновідомо, що археографічна діяльність М. Грушевського у львівське двадцятиліття була зосереджена в Археографічній комісії Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Саме він ініціював її створення у рамках діяльності Товариства. Втім, до того часу, поки комісія уконституювалася 1896 р., вчений протягом перших двох років після переїзду до Львова в інших формах реалізував свої численні археографічні плани. Про це практично нічого не відомо у сучасній історіографії. З огляду на це, метою статті є реконструкція археографічної діяльності М. Грушевського у 1894 – 1895 рр.

Головним джерелом нашого дослідження є листування молодого професора та протоколи засідань Історично-філософської секції НТШ, директором якої М. Грушевського обрали невдовзі по прибутті до Львова 16 листопада 1894 р. З цього моменту, практично на кожному засіданні секції, з ініціативи новообраного голови, обговорювалися проблеми джерелознавчо-археографічного характеру. Вже на згаданому листопадовому засіданні М. Грушевський виклав доволі докладний проєкт розгортання археографічного напрямку діяльності НТШ, а це свідчить, що ідея проєкту виношувалася ним давно. В ньому вчений, вказуючи на здобутки київської документальної школи, твердив, що, незважаючи на інтенсивний поступ української історичної науки за останні роки, вона й надалі надзвичайно мало розроблена в деталях. Такий стан, слушно вказував він, значною мірою залежить від нестачі компендіуму опублікованих джерел. З огляду на це, згідно М. Грушевського, історіографічний доробок попередників вимагає уважної критичної перевірки з тим, щоби, відштовхнувшись від нього, далі опрацьовувати наявні події лакуни.

Зі знанням справи М. Грушевський твердив, що і для давнього періоду, а тим більше для середньовічної та ранньомодерної історії України можливості бібліотек і архівів далеко не вичерпані. При цьому, лише найбільш популярні теми деякою мірою забезпечені опублікованими джерелами, більшість же подій українського минулого залишаються практично без скільки-небудь серйозного джерельного підґрунтя. Для прикладу М. Грушевський називав минуле таких українських територій, як Белзчина та Поділля, а також загальні питання станової та економічної історії, становлення місцевої адміністрації тощо. Вчений наголосив, що саме НТШ, як головному репрезентанту української науки, слід братись до археографічної роботи. Ставлячи це завдання, дослідник твердив, що добір джерел повинен відповідати «широкому розумінню слова «історія»: памяток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і етнографічних, до історії церкви, освіти, побуту і т.і.» [1, 151].

Невеликі за обсягом колекції актів та літературні пам'ятки можуть, вважав М. Грушевський, друкуватися

в «Записках НТШ». Втім, проблеми це вирішити не могло і вчений ініціював заснування спеціального «джерельного» видання, котре назвав «Жерела до історії України-Руси». На думку автора проєкту, це видання мало б виходити регулярно – двічі на рік, томами, обсягом близько 25 друкованих аркушів. Апелюючи до досвіду Київської археографічної комісії, М. Грушевський переконував, що кожний такий том мав би складатись із вступної розвідки (обсягом біля 5 аркушів), тексту джерел і різноманітних покажчиків. У змістовому плані ці томи не повинні обмежуватися Галицькою Руссю, а подавати невидані джерела для всіх періодів і українських регіонів.

В якості першочергових, автор проєкту визначив такі блоки джерельних пам'яток: 1) збірка люстрацій та інвентарів Руського воеводства з XVI ст., що містяться в Московському архіві Міністерства юстиції та у варшавських – Головному архіві та Архіві Казенної палати; 2) подібний збірник для Белзької землі з тих же архівів; 3) найдавніші акти подільської землі, що містяться у варшавських, київському та львівському архівах; 4) акти Белзької землі з Бернардинського, Варшавських, Віленського та Московського архівів; 5) акти до історії Львова XV – XVI ст. з міського та краєвого архівів; 6) акти Литовської та Руської метрики для історії Київщини, Брацлавщини, Волині і Лівобережної України XV – XVI ст. з Московського архіву Міністерства юстиції; 7) акти до історії України з XVII – XVIII ст. з московських архівів, що мало бути продовженням археографічного видавництва М. Костомарова; 8) інвентарі з XVII – XVIII ст. для історії селянства; 9) «Генеральное следствие о маетностях» 1729 – 1730 рр.; 10) Літописець русько-литовський; 11) пам'ятки давньоукраїнського письменства XVI – XVII ст. як історичного, так і суто літературного характеру; 12) збірка пам'яток давньоукраїнського письменства, передрукованих з малодоступних видань; 13) збірка джерел до історії українського права [1, 151-153]. Цей план, вважав учений, окреслював лише першочергові джерельні потреби. Реалізувати його можна без значних пошукових зусиль і фінансових витрат.

Реалізація такого амбітного проєкту, як слушно наголошував його автор, не могла бути справою ентузіастів-одинаків. Саме в цьому проєкті М. Грушевський вперше озвучив потребу заснування окремої Археографічної комісії у складі НТШ. Ця комісія, твердив він, повинна посідати певний сталий бюджет на свої проєкти, щоб можна було планувати пошукову та видавничу роботу заздалегідь. Досить промовисто вчений окреслив цілі діяльності Археографічної комісії: «Єднати до праці археографічної сили місцеві і сторонні, ставити задачі археографічні для оброблення..., доглядати, щоб приготівані до друку праці відповідали вимогамням що до їх змісту, наукового виконання й поправности мови, уряджувати екскурсії археографічні для висліжування забутків археографічних для історії руської в краю й поза краєм і т. и.» [1, 153-154].

Про значущість цього проєкту для самого М. Грушевського свідчить його тогочасна кореспонденція, в якій учений повідомляв адресатам про свої археографічні плани та їх погодження з боку керівництва НТШ. Так, у листі до М. Біляшівського (на той час начальника архівів колишнього Фінансового управління Царства Польського) він писав: «Наше місцеве «наукове товариство» прийняло мою пропозицію видавати збірку актів і пам'яток до історії Русі» [2, 24]. Подібною є й інформація в листі до І. Нечуя-Левицького: «В товаристві Шевченка пропонував розпочати видавництво джерел – радо то прийняли» [3, 45].

Проєкт М. Грушевського був оптимістично сприйнятий керівництвом Товариства і, як бачимо з наведених

вище листів, затверджений восени 1894 р. Про це також свідчить доповідь голови НТШ О. Барвінського на загальних зборах 21 січня 1895 р. Згадуючи про нові проекти, котрі розпочало реалізовувати Товариство, він відзначив, що «виділ в порозумінню з секціями постановив в тім році видавати «Жерела історичні», котрих програму зладив проф. М. Грушевський» [4, 2].

Отже, як бачимо, вже зі стислих повідомлень про діяльність НТШ, М. Грушевський, з притаманною йому енергією, взявся за реалізацію запропонованого ним проекту. Так, невдовзі вчений звернувся до М. Біляшівського з проханнями про інформацію щодо наявності в Архіві Коронного скарбу люстрацій Руського воєводства XVI ст. Консультації з ним і власний археографічний досвід підштовхнули М. Грушевського здійснити археографічні подорожі до Москви та Варшави. Так, у другій половині березня 1895 р. вчений опрацював фонди Московського архіву Міністерства юстиції, Московського Головного архіву Міністерства закордонних справ та Рукописного відділу Рум'янцевського музею. У травні того ж року він провадив короткотермінові архівні пошуки у Варшаві. Про обставини цих археографічних подорожей ми дізнаємося з листування вченого до М. Біляшівського [2, 23-37]. Їх результати були повідомлені М. Грушевським на засіданні Історично-філософської секції 12 червня 1895 р. При цьому, він особливо докладно зупинився на знахідках у Московському Архіві внутрішніх справ та варшавському архіві Коронного скарбу [5, 1]. Змістовну інформацію про ці знахідки вчений дав до «Записок НТШ» [6, 1].

Поїздки до Москви та Варшави дозволили М. Грушевському відновити старі та нав'язати нові зв'язки в середовищі архівістів. Використовуючи ці контакти, вчений налагодив копіювання потрібних йому рукописів з подальшою їх публікацією у виданнях НТШ. Наприклад, з листів дослідника до М. Біляшівського ми дізнаємося, що саме варшавський колега М. Грушевського допомагав йому знайти фахового копіювальника та стежив за ретельністю зробленої роботи. Також через М. Біляшівського львівський професор просив перевірити нечітко скопійовані уривки джерел та їх зв'язку з оригіналом [2, 23-37].

Чимало місця археографічній проблематиці було відведено також у виступах вченого на засіданнях Історично-філософської секції НТШ. Так, протокол від 16 листопада 1894 р. свідчить, що новообраний голова секції представив для обговорення реферат «Нововидані пам'ятки давнього руського письменства XII – XIII в.», в якому зупинився на аналізі «Слова о погібелі землі руської» та «Посланні митрополита Кліма» [7, 7]. На лютневому зібранні 1895 р. М. Грушевський зreferував працю В. Коцовського «Історично-літературні замітки про «Слово о полку Ігоревім»» [7, 9]. Протокол за 15 березня 1895 р. нотує, що директор секції повідомив про цінний рукопис, знайдений ним у Бібліотеці Оссолінських у Львові під назвою «Metrica samboriensis». Вчений відзначив, що він є самбірською римсько-католицькою метрикою XVI ст., яка дає багато матеріалу щодо відносин католицтва і православ'я [4, 5].

На засіданнях директор Історично-філософської секції НТШ пропонував на обговорення також суто джерелознавчі теми. Так, протокол засідання від 24 жовтня 1895 р. доносить до нас інформацію, що М. Грушевський відчитав реферат про найдавніший литовсько-руський літопис [9, 1]. Джерелознавчій тематиці присвячено й виступ вченого на грудневому засіданні секції, де він представив на розсуд колег свої роздуми стосовно тексту «Галицько-Волинського літопису» [9, 1-2]. Цей реферат пізніше також був опублікований на сторінках основного видання Товариства. В ньому вче-

ний пояснював та уточнював низку фрагментів, які, на його переконання, не зовсім слушно передані у тексті видання літопису [10, 1]. Суто джерелознавчий характер мала й замітка М. Грушевського, присвячена панегірику на честь великого князя литовського Вітовта, що містився у білорусько-литовських літописах [11].

Робота над збиранням документів для першого тому «Жерел до історії України-Руси» змусила М. Грушевського відрефлектувати деякі теоретичні проблеми едиційної археографії. Так, у листі до М. Біляшівського він зауважив: «Я маю методу видавати польські акти письмом оригіналу точно (підкреслення М. Грушевського. – О. В.). На мою думку, поправляти на сучасну правопис не є щасливо, бо в таких поправках, раз на сю стежку ступити, ніколи не можна поставити міцного критерія» [2, 33]. У листах до І. Франка, обговорюючи його плани видавання апокрифів, львівський професор відзначив: «В останній розмові забув я домовитися з Вами про метод видавання апокрифів. Я тут маю такий погляд, що або треба скорочення і титла лишати, або розкриваючи ставити все розкрите в клямри...» [3, 78].

Згідно цих теоретичних настанов, М. Грушевський підготував до друку перший том «Жерел до історії України-Руси». У вступі до видання вчений відзначив постійно зростаючу актуальність археографічних студій, у контексті модернізації теоретико-методологічних засад європейської історіографії другої половини XIX ст., пов'язаної з переорієнтацією предмета історичної науки з політично-династичної проблематики на широке коло соціально-економічних і культурологічних проблем. Особливо важливою, вважав М. Грушевський, така постановка питання була для української гуманістики [12, 38]. З огляду на таку ситуацію, М. Грушевський, покликаючись на свій проект, повідомив, що НТШ вирішило видавати археографічні матеріали до української історії в двох джерельних серіях. Перша – «Жерела до історії України-Руси» – буде містити головним чином актовий матеріал. Друга – «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» призначалася для літературних творів.

Окремо М. Грушевський зупинився на поясненні, обраних ним, археографічних підходів до видання джерел, котрі якісно відрізнялися від тих, що їх використовувала така солідна археографічна установа, як Київська Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, вихованцем якої певною мірою був і львівський професор. Він запропонував видавати документи цілісно, беручи джерела одного виду, незалежно від їх фондової приналежності. Передмова містила основні засади передачі тексту джерела. Головні з них найкраще відображають слова самого історика – «друкувати буква в букву, нічого не замінюючи, навіть блудів – без занотовання» [12, 43]. Перший том «Жерел» містив люстрації Руського воєводства 1565 – 1566 рр. М. Грушевський був переконаний, що вони містили надзвичайно інформативний матеріал стосовно соціально-економічного розвитку українських земель.

Археографічний рівень, виконаної М. Грушевським, роботи у першому томі «Жерел» був доволі прихильно зустрінутий науковою критикою. Не тільки українські, але й польські та російські оглядачі відзначали прогресивну археографічну методу видавця, який обстоював точне передавання змісту оригіналів. Наприклад, М. Довнар-Запольський вказував: «Що стосується вибору матеріалу, то з цього погляду можна бути цілковито задоволеним: книга містить в собі цілу серію документів першопланової важливості для історії економічного побуту Галичини в XVI ст.» [13, 146]. Особливий інтерес привертало передмови, що узагальнювали опублікований джерельний матеріал. У науковій літературі підносились їхня самостійна наукова цінність,

відзначалися «сумлінність» і «вичерпність» опрацювання джерел [14; 15].

В перші роки перебування у Львові М. Грушевський дебютував і як археограф з історії українського козацтва. На сторінках «Записок НТШ» він оприлюднив статтю «Київський каштелян і козаки», в якій опублікував декрет сеймового суду 1570 р. у справі між київським каштеляном П. Сапегою та вірменськими купцями, що був виявлений у фондах Московського архіву Міністерства юстиції [16]. Козакознавчій тематиці у цей час була також присвячена інша публікація дослідника про діяльність знаного організатора реєстрового козацтва Я. Оришевського [17].

Поряд із «Жерелами», протягом перших двох років перебування у Львові, М. Грушевський реалізував ще один солідний археографічний проект, що мав суто дидактичні цілі. Читаючи у Львівському університеті курс давньої історії України, вчений слушно вважав за необхідне дати студентам до рук, зібрані в одній книзі, базові джерела. З цією метою, на сторінках львівського двотижневика «Учитель» він протягом 1895 р. друкував працю під назвою «Виймки з джерел до історії Русі». Пізніше ця праця побачила світ окремою книгою. Пояснюючи читачам необхідність комплексного видання підставових джерел до початків української історії, М. Грушевський у вступі до книги зауважив: «Виходив я з того переконання, що лише безпосередня знаємість з джерелами, на яких будуються висновки історичної літератури, дає знання ясне, міцне, виводить з-під неминучої без того залежності від суб'єктивізму тієї чи іншої історичної праці й дає можливість орієнтуватись в науці незалежно від ріжниць і перемін в поглядах, які заходять в історіографії» [18, 3].

Необхідність такого видання пояснювалася вченим також тим, що тривалий час українська історіографія не визнавалася як самостійна наукова дисципліна, отже не було таких джерельних збірок, які б висвітлювали минуле українського народу як певної цілісної спільноти. Наявні ж джерельні видання – передусім російські та польські – лише почасті виконували це завдання, адже були зосереджені на минулому власних етносів і нерідко інкорпорували українське минуле до своїх наративів [18, 3]. Цільовою аудиторією своєї збірки львівський професор називає не тільки студіюючу молодь, але й «усіх, хто збирається до глибшого й самостійнішого студіювання історії Русі». З огляду на невідповідність читачької аудиторії, дослідник навів розлогі коментарі до поданих джерел, що було покликано ввести читача у контекст появи тексту та особливості його інформаційного навантаження.

Таким чином, вже у перші роки перебування М. Грушевського у Львові окреслилися його широкі археографічні інтереси та було вироблено головні засади археографічної праці. Львівський професор як спадкоємець традицій Київської археографічної комісії та вихованець джерелознавчої школи В. Антоновича, чудово усвідомлював потребу розбудови документальних засад української історичної науки та мав необхідні фахові знання для реалізації своїх творчих планів. Використовуючи переваги конституційного устрою Австро-Угорщини, що уможлилював вільний розвиток української науки рідною мовою, вчений одразу по приїзді до Львова запропонував план широкомасштабних археографічних пошуків, наслідком котрих повинно було стати забезпечення документальним матеріалом ключових пе-

ріодів української історії. Далекосяжним результатом цієї діяльності планувалося утворити необхідний джерельний компендіум для реконструкції синтезу українського минулого та подолання хронічного відставання вітчизняної гуманітарної науки. Очоливши Історично-філософічну секцію НТШ, а згодом і все Товариство, учений з дивовижною енергією, за гострого дефіциту необхідних коштів, взявся за реалізацію свого амбітного задуму, власним прикладом надихаючи галицьких колег. Вже перші підсумки цієї праці довели слушність його погляду на першочергову важливість джерелознавчих студій та підготували успіхи археографічної діяльності Товариства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

1. Грушевський М. Про видане джерел до історії українсько-руської. Записка до хв. виділу Наукового Товариства ім. Шевченка // Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст. Плани, проекти, програми видань. – Вип. 1. – К., 1993.
2. Листування Михайла Грушевського. – Т. 2 / Ред. Л. Винар – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001.
3. Листування Михайла Грушевського. – Т. 1. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997.
4. З товариства // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VI.
5. З товариства // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VII.
6. Грушевський М. Архив скарбу коронного в Варшаві. – Замітка археографічна // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VI.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 42.
8. Грушевський М. Опись подільських замків 1491 р. // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VII.
9. З товариства // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. IX.
10. Грушевський М. Примітки до тексту Галицько-волинської літописи // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VIII.
11. Грушевський М. Похвала в. кн. Витовту. Кілька уваг про склад Найдавнішої русько-литовської літописі // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VIII.
12. Грушевський М. Передмова до тому 1-го «Жерел до історії України-Руси» // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. – Т. 5. – Львів, 2003.
13. Довнар-Запольский М. К истории экономического быта Галиции в XVI веке (Жерела до історії України-Руси. Під ред. М. Грушевського. Т. 1) // ЖМНП. – 1895. – Ч. СССХV.
14. Щербина В. Жерела до історії України-Руси. Під ред. М. Грушевського. Т. 1 // Киевская старина. – 1896. – Т. XLIV.
15. Chamiec Ks. Źródła do historyi Ukrainy-Rusi, wydawane przez Komisję archeograficzną Tow. Nauk. Im. Szewczenki. T. I. Lustracye królewsczyczyn na ziemiach Halickiej i Przemyskiej z roku 1565 – 1566. Lwów, 1895 // Biblioteka Warszawska. – 1897. – Т. 2.
16. Грушевський М. Київський каштелян і козаки // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VI.
17. Грушевський М. Надання Оришевському Копистерна та Гайсина // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. VIII.
18. Грушевський М. Виймки з жерел до історії України-Руси до половини ХІ віку // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. – Т. 6. – Львів, 2004.

Uadyga O.V. Mikhajlo Hrushevsky's archeographic activity in the 1894th – 1895th years. Mikhajlo Hrushevsky's archeographic activity during the 1894th – 1895th years has been analyzed in the article. The main directions of the scientist's researching and organizational work have been revealed. The conclusion about its impact on the modernization of the Ukrainian historical science has been made.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, archeography, «Sources on the History of Ukraine-Rus».